Улас
Самчук

ГОРИ ГОВОРЯТЬ!

СОНЦЕ З ЗАХОДУ

Харків
«ФОЛІО»
2020

ЧАСТИНА ПЕРША

«Настане суд!»

1.

«Сей кров власними силами і допомогою Божою збудував Іван Цокан, господар з Ясіня Року Божого 1825» — напис на одвірку тієї хати, у котрій я народився й прожив до недавнього часу. Ті глибоко й дбайливо різблені лапаті словянські літери до наших днів пригадують того, кого я ще застав на цьому світі й кого нераз безсилими дитячими рученятами тягав за довгі густі вуса та кого з приємністю кликав дідьом. Намагаюся пригадати виразніше його обличчя та деякі риси характеру, але мої зусилля майже даремні, бо все збігається в невиразну, повну таємничості пляму, з котрої дещо виразніше випинається лише його надзвичайно дебела й потужна постать.

Мав він пять синів і дві дочки. Вони розійшлися по Гуцульщині в різних напрямках і всі були добрими господарями. Дочки повиходили заміж, одна до Ворохти, друга в Ясіню-Кевелеві. Батько мій, також Іван — середущий з братів, дістав садибу в Ясіню-Лопушанка, де жив і дід. Є це розкішна місцевість на ґрунику, коло лісу, майже під Пєтросом, звідки також чудесний вигляд на Говерлю. Кроків двісті внизу шумить бурхливий потік Лопушанка, яка впадає в Лазещину, а та в свою чергу вневдовзі вливається в Чорну Тису. За пів години ходи через ґрунь Буковинку, який сполучується з горою Тисою, будемо в Ясіню-Центрі, де маємо тепер ще одну садибу й де скоро десяток років жию я.

Старий наш «кров», від часу зазначеного датою на одвірку, майже в нічому не змінився. Є це дебела суковата будова. Трівкий смерековий зруб, критий ґонтами, з сильним деревяним помостом. Обстанова проста, але міцна. Тяжечий з бучини, цяцькований різбою, стіл. Довгі і широкі попід стінами лавиці. На передній стіні в два ряди образи, які століттям зтягалися сюди зо всіх сторін — з Мукачева й Ужгороду, з далекого Почаєва й навіть з Києва. При вході вліворуч всевладно розложилася широка гуцульська піч. Від неї до передньої стіни вмістилося розлоге ліжко, а над ним жердка, завішана ліжниками, кожухами, петеками та різним шматтям.

Жиє тут моя, не менше від хати, кремезна бабуся-мати, яка має ще всі зуби й, як на свої сімдесятків пережитого, виглядає ще зовсім чепко. І, здається, коли б не війна, яка посріблила її волос, час зовсім не мав би на неї впливу. Завше жива, бадьора, завше чинна, вона, здається, створена для сміху, жартів і безупинної праці. Навіть тепер вона веде цілу господарку в Лопушанці. Вона держить зо тридцятеро овець, шість корів, пару коней, безліч курей і здоровенного, чорного, ледачого псюру. Все це доглядає, дає лад, веде зразковий порядок, гризеться з наймиттям і, як твердить поговір, складає гроші. Скільки їх наскладала — не знаю. Знаю лишень, що зручний біржевий шахрай за один день більше вкладе до своєї кишені, ніж вона за десять довгих, неспокійних літ.

Батько помер два роки по війні. Був на ліву ногу кривий, дебелий, кострубатий, прямого, добродушного характеру. Смертельно ненавидів брехні, підступне поводження та підлещування. З нами дітьми був суворий і вимагливий. Свої великі сірі бики, на перший погляд, любив більше ніж нас і більше за них піклувався.

Матір поважав і слухав, а колись, кажуть, і любив. Мати ж не знала іншої любови, крім до грошей і нас дітей. Вона була надто переповнена діяльністю. Вона родила дванадцять дітей, але вижило з них лише пятеро. Три сини і дві дочки. Решта вимерли. Ми ж виросли всі, як на замовлення й не маємо права скаржитися на брак сили чи зріст. А бути таким і практично й приємно.

Літом полонини, бербениці, трембіта. Далі сінокос і обороги. Зима — це бутин. Мали дві парі волів і разом з ними не вилазили з бутину. Мороз. Стрункі, мов свічі, ялини. Сани й підсанки скавічать по мерзлій вчовганій дорозі. Гойкають «ґазди». Світанок і смеркання застають тебе серед мовчазливого похмурного лісу, який спиняється на гору, тратиться в хмарах. Небо сіру шапку насунуло й мовчить. У бутині коло колиби палахкотить ватра. Палають смерекові балани, пахне соломою, дим з сірим небом зливається, навколо муром ґазди й леґіні. Стоять, курять піпи, спльовують, жують малай з солониною й регочуть, регочуть.

Субота й, значить, стільки-то й стільки банок попало до твого череса. Завтра неділя, зайшов до коршми й хильнув одну-другу паленки. І зігрівся й настрій найшовся. Ади цимбали почув і постоли вже не втримаєш. Самі, гей би кози скачуть. Ймив лиш Марійку чи Василину й так її закрутив гей фурґало.

Часом гарно заробляли. Батько завсіди вмудрявся приїхати до бутину раніше, більше разів одвезти колоди, тому й заробив більше. В неділю, знов, батько оминав корчму. Нащо йому. Він і так мав чим розважитися. До церкви піде, стане на крилосі й з дячком підтягає. Після з ґаздами погуторить, а дома, бувало, читає «новинку». Була газета, «Неділя» звалася, де пан старий церковник пишуть: «Превелебніший пан Ридахтор! Вообше любимой нашей "Неділі", между прочим, мене дуже інтересують дописи із "Унґварськой Верховини" писаниє "старим куратором". Я знаю із своєго опита, что при частном їдінью мяс і калачов, жолудок зявляєт жиланиє попоїсти фасульок і овсяного ощипка. Так само діється і з нашой "Недількой". Між мудрими статіями духовного содержания приятно читати і что-то із нашого руського житя-бутя... В слідствії всякого духорасположения...» О, там було що прочитати. І старий читав. Нащо йому тоді, дійсно, корчма?

Але зате недолюблювали його сусіди. Нелюд, скнира. Дітей працею мордує. Ади ще кури не встали, а він вже собкає. Багатієм хоче бути. Мало з нього того, що має. Через губу давай, най удавиться тими грішми.

Батько того не чув. Вуха його глухі для поговорів. В одно ввійшло, в друге вилетіло. «І не внімлі гласу злобному», каже святе письмо. Старий Клочурєк також так радить:

— Вкашляйтесі на тото, Йване. Ади діти ростуть і треба їх учити.

— Коби то воно до тієї школи не така миля, — чухається старий.

— Пусте! Привези до дому вчителя і най учить.

— Прийдеться. Сам над тим думав.

І нам привезли вчителя. Вмів читати й, навіть, писати. Навчив також латинки. Приходили сусідські діти й він і тих учив. Батько нічого не казав, а здається навіть сам підганяв сусідів.

— Дми![1] Привівєм учителя. Можеш і свого хлопця послати. Най учиться з моїми.

І дехто посилав. Зима, студінь, реве під вікнами хуртовина. Гурточок хлопчиків у кожушках сидять навколо столу й пильно вслухуються до голосу учителя. Вечорами світиться маленька нафтова лямпочка, сидить на лаві Клочурєк. Він тепер Апокаліпсу читає. Настане страшний суд і будуть судитися праведні й грішні. Всім дасться по заслузі. Всі дістануть своє, «як сі заслужив, як сі постелив, так віспися».

Часом і більше господарів зійдеться. Зморщені, погано голені, наївні обличчя. Тверді, чорні й шорсткі долоні. В зубах у кожного люлька. Толкують святе письмо, про бувальщину гуторять, згадають Довбуша. Часом сягнуть у татарських часів. Плай Пересмик, Костерище, де то сто тисяч татарів згинуло й досі кости їх із землі витикаються. Буревійними ночами стогони й квиління чути. Невірні душі над горами літають і ждуть страшного суду. О, Клочурєк все знав. Піпа його димить, мов комин. Чорний костистий кулак лежить на ляді стола. Неясна, заборсана димом тінь його постаті на стіні. Дехто, скажете, не вірить в басуркані. Світ такий стає, що вже нічому не вірить. А чейже він сам на власні очі бачив басурканю[2]. Хай уже тоті молодики нині мовчать. Всі ади старого дяка з тисянської церкви памятають. Та памятають усі добре. Вчився він на черця, але якось

[1] На Гуцульшині коли кличуть, то скорочують імена.

[2] Басурканя — відьма.

не зміг, то дяком зробився. Голос мав дещо хрипкий, бо любив випити. З ним покійничка Олена, що жила під лісом на Цапку, нераз попеклася. Дяк прийшов раз до неї й пожартував. Так і каже, хочу їсти, чи не маєш, Олено, якого молока. Та, хресто-святий, нема ні капельки. Добре. Дяк собі пішов. А вона то мала молоко. Дяк ходив до неї щодня. А тоді цілий тиждень не приходив. Олені сусідки шепчуть так і так. Дяк якусь задріпанку в долині знайшов, жидівку чи що. Олена скипіла. Чекай мені. Дістанеш ти, драбе, молока. Я вже тобі дам молока! Присунешся ти ще, стерво старе. Та як дяк, чуєте, пішов, Олена до комори, заглянула до бербениці, що була повна молока, а там лише сім мишей сидить. Ой же і перелякалася.

Та Олена й сама не одне знала. Ще як майорила, не з одним леґінем пожартувала, що тому нераз волос дуба спинався. А майорила вона на Рогнєщці. Клочурєк пішов раз по молоко й заночував. У колибі дим, так ліг собі в своєму царку. Лежить, якось не спиться й десь опівночі чує, навколо царка щось ходить і шепче. Шепче так голосно, що він геть все чисто розбірає: «Боже світло з хати — сам Христос до хати. Христос над нами, коле нашого двора камяна гора. Осикове кілля, мідяна стіна. До нас лихо не йди, не прийди, бо на мідяну стіну убєшся, а на осикове кілля пробєшся. На горі свята Пречиста з огненним мечем. Добре пропускає, а лихе стинає. Добраніч, янголе, на поміч. Абисьмо легко спали, щасливо рано встали. Богу ся помолили й до праці ся взьєли... Свята Пречиста по городі ходить, Ісуса Христа за руку водить. Привела його над чорне море; над чорним морем золота церква. А в тій золотій церкві три золоті престоли. На одному Божі ризи, на другім Божі книги, на третім сам Христос сидить і сесю молитвоньку читає. Хто сесю молитвоньку помолиться в пєтноньку до постоньку, а в суботу до схід сонця, а в неділю до служби Божої, тому царство отворено, а пекло замкнене на віки віков, амінь».

Клочурєк так напудився, що не міг повернути язиком. Хотів гукнути, не міг встати — руки й ноги, як повідрубувані. Рано встав, Олена ходить перед ним і не можна з неї очей спустити. А сама, клята, сміється. Олено, каже він їй.

Не можу без тебе жити. Очарувала мене. Лишень сміється. Три роки, як одурілий ходив, топитися хотів, а після, дяка Богу, дяк попався.

Після того, як він з нею пожартував, вона раз прикликала ще одного леґіня і дяка, обернула їх у бики й ті так билися, що аж страшно було. І ще оповідав Клочурєк про коня в золотій збруї, який вибігав серед ночі на дорогу й зводив людей. Вибіжить кінь, — пишний кінь, хоч би самому цареві. Збруя на нім золота на місячнім сяйві виграє. Чоловік косю, косю, піймати хотів би. Кінь зовсім спокійно стоїть, або пасеться, а тільки рукою сягнеш — зірвався й побіг. Але далеко не відходив. Відбіжить кроків десять і знов пасеться. Так не одного цілу ніч проводив.

Знав Клочурєк і про гада великого в золотій короні. Вісімдесять років тому переходив горами великий гад. Переходив так десь з Крихаї до Тесаника. Коли проходив уночі, так світив, що всі села навколо й усі гори й навіть полонини освічував. О, скільки того Клочурєк знав. Тепер уже люди не вірять. Здрібніли й спорожніли.

Минали вечорі, ночі, дні. Сонце виходило й заходило. Літо міняло зиму й навпаки. Ліси й звори шуміли щодня однаково. Гори ніколи не сходили зо своїх місць.

2.

Хто каже, що гуцул злий — гріх чинить. «Дай Боже, і вам здоровєчко», — відповідає він на поздоровлення. І це щиро. Це чути з голосу, видно з очей. Але гуцул гордий і амбітний. Він гостро відчуває кожну образу й довго носить її в серці. Навіть незначна дрібниця може зробити двох гуцулів смертельними ворогами. Нераз ціле життя просудяться, знищать себе, свою родину й одна смерть всилі покласти тому край. Але всетаки гуцул не є злий. Закличе, привітає щирим словом, накормить, напоїть. Полюбить — вірний до смерті. В біді не видасть товариша й ніколи не зрадить.

Запитайте Манівчуків і мого батька, за що вони стали смертельними ворогами й вони вам напевно не знатимуть, що відповісти. От ворогували й усе. Ненавиділи одні одних,

билися, судилися. Де Цокан, там немає Манівчука; де Манівчук, там не ступить нога Цокана. Навіть до однієї церкви не йшли.

Брати Манівчуки жили в самім Ясіню, під грунем Буковинка за двірцем. Старший із них високий, сухий, ніс сокирою, мав поле межа в межу з нашим. Це, мабуть, і сталося причиною довголітньої сварки. Але поглибив і загострив її один випадок з бутину.

Морозний, соняшнннй ранок. Гори очищені й сяють сріблом. Батько і ми всі три хлопці вибралися в бутин під Менчілем. Годин дві їзди. Возили на пристав до Тиси колоди. Зїздилося туди багато людей з Кевелева, Тиси, Лазещини, Стебного. Були там і всі Манівчуки.

Батько довго вагався, чи їхати йому туди на зарібки, але було це так вигідно, що рішився. І от поїхали. Який чудесний був день. Заморожений сніг переливався мільярдами діямантових барв. Ялини, ніби з хрусталю. Жаріюче червоняве сонце вінчало могутній срібний шпиль Говерлі.

Гірські дороги вузькі і сховзькі. Поволі собкаємо під гору, прямуємо до місця, де приготовлені наші колоди. Недалеко від них стоять чиїсь воли.

— Гей, чиї то бики? — гукає батько.

І тут з юрби людей від ватри озвався Манівчук:

— А тобі що до них?

— Та візьми їх з дороги геть!

— Не на голові чейже стоять.

— Ади, мушу проїхати. Дерево онде моє.

— А моє по-твоєму не дерево? Заберу то й проїдеш, — каже задиркувато Манівчук.

Він певний себе. Їх три здорових чоловіків. Але батько не дався довго водити за ніс. Зіскочив з саней до Манівчукових волів і шмагнув по них корбачем.

— Не кивай волів! — підскакує з буком Манівчук.

Голос різкий, горловий.

— То прийми їх собі з дороги, — майже спокійно перечить батько й гонить далі.

Манівчук стрібає, мов кіт, і бемц батька по голові. А бук порядний. Мить, і ми коло них. Замигали над головами буки. Хтось крикнув. З гори летять ще два Манівчуки.

ЗМІСТ

ГОРИ ГОВОРЯТЬ! 3
Частина I 5
Частина II 97

СОНЦЕ З ЗАХОДУ 205
Руснак I. Маєстатний державницький порив Карпатської України 207
Січова Гостинниця 247
Мрії Володимира Кримського 255
Вузька, 3 261
Над долиною Тиси 267
Розділ без назви 286
Товариство Зеленої Канапи 294
Коротка історія пана у твердому капелюсі 307
Лірична вставка про захоплену людину... 316
Продовження історії пана у твердому капелюсі 325
Мандрівка людини без титулів 333
У шумі вечора 351
Незнайомий індуського вигляду 372
Нас тьми і тьми! 381
Чого полетів прем'єр? 385
Сам пан прем'єр 396
Тисяча дев'ятьсот тридцять дев'ять 406

ДОДАТКИ 420
Новий рік у Хусті 420
Сонце з Заходу (уривок) 435
Авдиєнція (уривок з роману «Сонце з Заходу») 438

Коментарі 446